

SLOBODAN PRODIĆ
Srpska pravoslavna Eparhija dalmatinska
Šibenik, Republika Hrvatska

UDK 94(497.11)“04/14“:930.22(495.631)

Pregledni rad
Primljen: 27.7.2011
Odobren: 30.9.2011

„OSNIVAČKA POVELJA MANASTIRA HILANDARA” KAO IZVOR ZA ISTRAŽIVANJE VLADARSKE IDEOLOGIJE NEMANJIĆA

Sažetak: Upoznavanje sa vladarskom ideologijom u značajnoj meri omogućava stvaranje potpunije slike o životu srednjovekovnog društva u Srbiji. Kao osnova za proučavanje ovog elementa društvenih odnosa služe nam sačuvani pisani izvori. Među pisanim izvorima naročito su bitne povelje, konkretnije - njihove arenge u kojima se, u skladu sa periodom u kome nastaju, iznose napomene o unutar društvenim odnosima ali i pretenzijama auktora. Podrobno upoznavanje sa tekstom povelja i prepoznavanje elemenata vladarske ideologije, pruža nam mogućnost da prepoznamo pravac političkih kretanja pojedinih vladara srednjovekovne Srbije. Kada je reč o „Osnivačkoj povelji manastira Hilandara”, izložena je vladarska ideologija Stefana Nemanje i njegovog sina Stefana Nemanjića.

Ključne reči: Stefan Nemanja, Srbija, srednji vek, manastir Hilandar, vladarska ideologija

U čitavom nizu nedovoljno istraženih oblasti koje se konkretno bave istorijom srpske srednjovekovne države, pitanje u vezi sa vladarskom ideologijom zahteva posebnu pažnju. U svom radu pod naslovom „Politička filozofija srednjovekovne Srbije - mogućnosti jednog istraživanja”,¹ Dimitrije Bo-

¹ U ovom radu koristićemo sledeće izdanje: D. Bogdanović, *Politička filozofija srednjovekovne Srbije - mogućnosti jednog istraživanja* u: *Studije iz srpske srednjovekovne književnosti*, str. 98-127, SKZ., Beograd, 1997. godina

gdanović je već davne 1986. godine napomenuo prilično poražavajuću činjenicu da se „idejnim pitanjima srednjovekovnog srpskog društva posvećivala do sada srazmerno mala pažnja”.² Ova konstatacija je potpuno realna. Danas, četvrt veka kasnije, još uvek se oseća приметna praznina kada su u pitanju naučni radovi koji se bave sistemom verovanja, učenja i praktično-političkih poruka koje se zapravo i mogu obuhvatiti pod zajedničkim terminom „vladarska ideologija u vremenu srednjeg veka”.

Svakako da je potrebno naglasiti da je vladarska ideologija u srednjem veku slojevita pojava u kojoj se jasno prepoznaju različiti elementi, među kojima dominantnu ulogu imaju teologija (bogoslavlje), filozofija, psihologija i političko-propagandni elemenat. Činjenica da je ličnost vladara zapravo u najvećoj meri uticala na samu vladarsku ideologiju naravno da u lako prepoznatljivoj meri projavljuje i sam pravac njenog razvoja. Upravo zbog toga, istraživanje sačuvanih istorijskih izvora za koje se pouzdano zna da su autentični i da su izdati od strane pojedinih srednjovekovnih vlastodržaca, naravno da jeste način da se, u određenoj meri, načini rekonstrukcija ovog segmenta njihovog života ali i unutar-društvenih odnosa u državi kojom vladaju.

Kada je reč o srednjovekovnoj Srbiji, naročito u fazi njenog ranog postojanja i razvoja, pitanje u vezi sa vladarskom ideologijom naročito dobija na važnosti jer će se kroz njegovo pravilno razumevanje, jednostavnije shvatiti čitav niz dešavanja iz kasnijeg vremena, kako onih iz domena unutrašnje politike, tako i onih koji se tiču odnosa Srbije sa zemljama koje je okružuju sve do njenog kraha polovinom XV veka.

Među relevantnim istorijskim izvorima koji istraživačima svakako mogu biti od koristi kao osnova za proučavanje srednjeg veka, povelje svakako da zauzimaju posebno mesto. Povelja kao dokumenat koji se najčešće bavi javno-pravnim pitanjima,³ zapravo su svojevrsna riznica čitavog niza veoma važnih informacija. Njihovo istraživanje i pravilno razumevanje u svetlu društveno-političkih dešavanja koja su karakteristična za vreme u kome povelje nastaju, svakako da nam omogućava upoznavanje i sa pitanjem vladarske ideologije Nemanjića. Ali, kako je srpski „Diplomatar” kao zbornik povelja još uvek neostvaren projekat, iskoristićemo priliku da u okviru ovog rada objavimo tekst „Osnivačke povelje manastira Hilandara” na savremenom srpskom jeziku, pružajući time mogućnost čitaocima da se upoznaju sa njenom sadržinom. Naglašavamo da tekst povelje neće biti objavljen po

² D. Bogdanović, *nav. delo*, str. 98.

³ Osnovne napomene u vezi sa poveljama: J. Stipišćić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, str. 159-170, Zagreb, 1972. godina; B. Milutinović, *Pomoćne istorijske nauke*, str. 137-180, Niš, 2000. godina; S. Antoljak, *Pomoćne istorijske nauke*, str. 47-59, Kraljevo, 1971. godina.

egdodičko-arheografskim pravilima u vezi sa izdavanjem srednjovekovne pisane građe jer bi se time u značajnoj meri narušio tehnički elemenat pripreme časopisa u kome se ovaj rad objavljuje.

„U početku Bog stvori nebo i zemlju, i ljude na njoj, i blagoslovi ih i dade im vlast nad čitavom tvorevini svojoj. I postavi jednima careve, drugima knezove, neke vladikama i svakome dade napasati stado svoje, i sačuvati ga od svakoga zla koje dolazi na njega. Time, braćo, premilostivi Bog utvrdi Grke carevima, a Ugre kraljevima, i svaki jezik razdeli, i zakon dade, i običaje uspostavi i vladike nad njima po[stavi] po običaju i po zakonu, rastavivši svojom premudročću. Time, po mnogoj i neizmernoj milosti i čovekoljublju Njegovom, darova našim pradedovima, i našim dedovima da vladaju ovom zemljom srpskom; i Bog svakojako upravljajući na bolje ljudima, ne želeći pogibelji čovečije, postavi mene velikog župana, narečenoga u svetom Krštenju, Stefana Nemanju, i obnovih svoju dedovinu i dobro utvrdih Božijom pomoći i svojom mudročću darovanom mi od Boga; i podigoh pogibšu svoju dedovinu i pridodah od [pri]morske zemlje Zetu sa gradovima; a od Arbanasa - Pilot;⁴ a od Grčke zemlje - Lab s Lipljanom,⁵ Glbočicu (Dubočicu),⁶ s Rekom,⁷ Zagrlatu,⁸ Levče,⁹ Belicu,¹⁰ Lepenicu,¹¹ i [sa] Božijom pomoći i trudom svojim, sve to stekoh. Pospješanjem Božijim, mir i tihost zavlada u vladičanstvu mome po svuda. Počeh pooštravati misao svoju i poučavati um svoj željom i staranjem za dušu svoju u broj kojih će ona biti pribrojana u dan Strašnoga suda; i kako bih u moći da primim anđeoski i apostolski obraz, i da sledujem za rečju Vladike: *Uzmite jaram moj na se i naučite se od mene da sam krotak i smiren srcem; jer jaram moj je dobar i breme moje je lako,*¹² minuvši mnogo vremena, Vladika moj premilostivi, ne prezre moljenje stvođenja svojega i kao milostivi trudopoložnik i davalac nagrade, koji je svojim neskvernim ustima rekao: *Ne dođoh prizvati pravednike, no grešnike na pokajanje,*¹³ meni se po milosrđu Njegovom iznenada pokaza prigodno vreme te sav svet ovaj, čast i slavu, postade mi ništa, i svu krasotu života ovoga i divni izgled poput dima mi postade. Hristova ljubav sve više priveza se k meni, iako nedostojnome, i odmah ostavih vladičanstvo moje i sve moje različno mo-

⁴ Pilot je oblast u porečju Velikog Drima.

⁵ Oblast Lab je porečje istoimene reke; Lipljan - predeo između Prištine i Uroševca.

⁶ Glbočica je srednjovekovna župa koja se nalazila u predelu današnjeg Leskovca.

⁷ Reka je srednjovekovna župa na današnjem Kosovu i Metohiji.

⁸ Zagrlat je srednjovekovna oblast ispod današnje planine Jastrebac.

⁹ Levče - oblast južno od današnjeg Kragujevca.

¹⁰ Belica - oblast jugoistočno od današnjeg Kragujevca.

¹¹ Lepenica - oblast severno od današnjeg Kragujevca.

¹² Mt. 11, 29-30.

¹³ Mt. 9, 13.

je, Hristu izvolevši; tako i Presvetoj Gospođi Bogorodici, i udostoji me grešnog, svetoga jarma Njegovog, blagog, i obećanikom me učini čistoga i andeoskoga i apostolskoga obraza, maloga i velikoga. Kada se ovo okončalo sa mnom i ustrojenje dogodilo, ostavih na prestolu mome i u Hristodarovanom mi vlašičanstvu, ljubljenoga mi sina Stefana, velikog župana i sevastokratora, zeta od Boga venčanoga kir Aleksija, cara Grčkog. I još [kao] nedostojan sluga Hristov, narečeni monah Simeon, blagoslovih svakim blagoslovom kao što blagoslovi Isak Jakova, sina svoga, da napreduje on [Stefan Nemanjić] u svakom dobrom delu, u vlašičanstvu svome i blagosrđnosti biti u svetu hrišćanskome, i o crkvama starati se i onima što služe u njima, da ne bude zazoran od Tvorca i Gospoda svih. Po tom izvoljenju Isusa Hrista, Vladike moga, kao što govori Pismo: *Nijedan prorok nije primljen u svome otačastvu*,¹⁴ počeo se pokretati misao moja da izađem iz poznatog mi, i da pronađem neko mesto i tu dobiti spasenje. I ne ostavi me Vladika moj, ni želju moju, nego se obrađova za grešnika koji se kaje. Izadoh iz otačastva svoga u Svetu Goru i pronađoh manastir koji je nakada postojao, zvani Hilandar, Vavedenja Svete i Preslavne Vlašičice naše Bogorodice, gde ne bi ostao kamen na kamenu, razvaljen po svuda. I potrudih starost svoju, pospešivanu sinom mojim, županom Stefanom. Udostoji me Vladika da budem njemu ktitor i delove njegove propale tražih i obnovih, i po volji Vlašičice Bogorodice, i da isprosim Parike od cara u Prizrenu,¹⁵ da dade od njih manastiru u Svetoj Gori, Svetoj Bogorodici, u Milejama,¹⁶ sela: Neprobišta,¹⁷ Momušu,¹⁸ Slamodrav,¹⁹ Retivlje,²⁰ Trnije,²¹ Retivšticu,²² Trnovac,²³ Hoću, i drugu Hoću i trg tamošnji.²⁴ I dva vinograda tu nasadih; i četiri uljanika,²⁵ - jedan u Trpezama,²⁶ drugi u Dabšo-

¹⁴ Mt. 13, 57; Mk. 6, 4; Jn. 4, 44.

¹⁵ Parici i Prizren jesu srednjovekovna oblast koja se nalazila severozapadno od grada Prizrena na današnjem Kosovu i Metohiji.

¹⁶ Mileje je oblast u Svetoj Gori gde se nalazi manastir Hilandar.

¹⁷ Neprobište (današnje selo Nprebište) kod Prizrena.

¹⁸ Momuša (danas Mamuša) kod Prizrena.

¹⁹ Slamodrav (danas Samodraž) kod Prizrena.

²⁰ Retivlje (danas Ratimlje) kod Prizrena.

²¹ Trnije (danas Trnje) kod Prozrena.

²² Srednjovekovno selo u okolini Prizrena, danas ne postoji.

²³ Srednjovekovno selo u okolini današnjeg Orahovca, danas ne postoji.

²⁴ Današnja Velika i Mala Hoća. Trg koji se spominje je veoma bitna napomena u vezi sa ekonomskom nezavisnošću manastira imajući u vidu činjenicu važnosti trgova koju oni imaju u ekonomskim odnosima unutar srednjovekovne Srbije sve do njene propasti polovinom XV veka. Podrobnije: A. Veselinović, *Država srpskih despota*, 205-230, Beograd, 2006. godina.

²⁵ Uljanici ili uljanici zapravo su pčelinjaci sa određenom teritorijalnom površinom namenjenom za uzgoj pčela i proizvodnju meda i voska. Imajući u vidu značaj koji u srednjem veku

ru,²⁷ treći u Godiševu (Goliševo),²⁸ četvrti u Paricama,²⁹ a za svakim uljanikom po dva čoveka. I planinu Bogaču.³⁰ A od Vlaha - Radovo Sudstvo, i Đurđevo,³¹ Vlaha ukupno stotinu i sedamdeset. I dadoh od dobitka što sam mogao. U Zeti - kobile i soli, četrdeset spudova. Ako li neko od manastirskih ljudi pobegne, ili od Vlaha, pod velikog župana, ili pod drugoga, da se ponovo vrati. Ako li od županovih ljudi priđu među manastirske ljude, da se vraćaju opet. I sve što dadoh manastiru u Svetoj Gori da ne treba ni mojemu detetu, ni mojemu unučetu, ni mojemu rodu, ni drugome, nikome. Ako li neko ovo preokrene, neka mu Bog sudi i neka mu je na Strašnome sudu onome suparnica Sveta Bogorodica i ja, grešnik Simeon.

krst Simeonov
i potpis”.³²

Kada je reč o istorijskim okolnostima koje su inicirale nastanak „Osnivačke povelje manastira Hilandara” potrebno je naglasiti da je reč o dokumentu kojim se, na veoma konkretan način i kroz formu javno-pravnog dokumenta, govori o okončanju obnove manastira Hilandara kao prve srpske svetogorske obitelji. Ovaj pisani dokument nastaje tokom 1198. godine, a svakako pre svečanog osvećenja obnovljenog manastira, tj. 21. novembra 1198. godine kada je, najverovatnije, svečano obnarodovan na molitvenom sabranju.

Obnova manastira Hilandara svakako da predstavlja svojevrsni vrhunac političko-diplomatskih nastojanja Stefana Nemanje da Srbiju konačno uzvede i učvrsti na mestu značajnog međunarodnog činioca na samom kraju XII veka. Naravno da taj vrhunac ima svoj uzrastajući proces koji je započeo mnogo pre trenutka osvećenja manastira Hilandara. Ukoliko bi želeli da vre-

imaju vosak i med, reč je o veoma važnim posedima koji u mnogome pomažu razvoj manastirske ekonomije.

²⁶ Tpeze su, najverovatnije, selo u okolini današnjeg Prizrena.

²⁷ Dabšor je, najverovatnije, selo u okolini današnjeg Prozrena.

²⁸ Najverovatnije da je reč o selu u okolini današnjeg Prozrena.

²⁹ Parice - predeo u okolini Prizrena.

³⁰ *Planina* Bogača je zapravo predeo za ispašu stoke koji se, najverovatnije, nalazio u oblasti današnjeg Prizrena.

³¹ Radovo Sudstvo i Đurđevo, po svemu sudeći, jesu srednjovekovni katuni u kojima su se тамошnji Vlasi organizovano bavili stočarstvom.

³² Na fotografiji povelje, objavljenoj u monografiji *Osam vekova Studenice* (str. 61, Beograd, 1986. godina), koja nam je i poslužila kao izvornik za prevod teksta, mogu se primetiti i dva pečata, ali usled nedovoljno kvalitetnog snimka, nismo u mogućnosti da ih podrobnije analiziramo.

menski odredimo početak tog procesa, sasvim sigurno možemo reći da je to vreme dolaska Stefana Nemanje na mesto tzv. „udeonog kneza” oblasti koja je obuhvatala teritoriju župe Ibar, rasinu, Toplivu i Reke.³³ Njegovo učvršćivanje na vlasti prati proces intenzivnog rada na osnaženju crkvenog života među Srbima, o čemu možda najbolje svedoči podizanje i obnova manastira Svetog Nikole kod današnje Kuršumlije i crkve posvećene Presvetoj Bogorodici na ušću reke Kosanice kod mesta Toplica. Naravno da je takav lični uzlet izazvao neprijateljstvo u njegovom neposrednom okruženju, a kao rezultat toga bilo je Nemanjino zatočenje od strane braće u jednoj pećini nedaleko od Rasa. Prepoznat od sunarodnika kao ličnost koja je sposobna da Srbiju značajno ojača i da je učini važnim političkim faktorom, Nemanja uz pomoć svojih pristalica biva oslobođen iz ropstva, proteruje braću koja su ga zatvorila i proglašava se velikim županom. Usled nedovoljnog broja relevantnih istorijskih dokumenata iz tog vremena, ne možemo sa sigurnošću reći tačan datum njegovog proglašenja za velikog župana, ali to je najkasnije bilo polovinom 1168. godine.

Na koji način Nemanja posmatra sebe i svoj položaj vlastodršca? Odgovor na ovo pitanje sadržan je upravo u „Osnivačkoj povelji manastira Hilandara” i na određeni način projavljuje suštinu poimanja vlasti od strane vladara tokom XII veka. Za Nemanju vlast je nešto što je darovano od Boga i on o tome jasno govori kada naglašava: „I postavi jednima careve, drugima knezove, neke vladikama i svakome dade napasati stado svoje, i sačuvati ga od svakoga zla koje dolazi na njega. Time, braćo, premilostivi Bog utvrdi Grke carevima, a Ugre kraljevima, i svaki jezik razdeli, i zakon dade, i običaje uspostavi i vladike nad njima po[stavi] po običaju i po zakonu, rastavivši svojom premudrošću...”. Tokom srednjeg veka, upravo se Božija milost posmatra i doživljava kao temelj i kao svojevrsna pretpostavka zemaljske vlasti tako da je, prema državno-pravnoj misli srednjeg veka kao jedne istorijske epohe, politička vlast vladara zapravo izvedena iz apsolutne vlasti Boga i svecelo joj treba i mora da nalikuje.³⁴ Osnova jerarhijske preraspodele vlasti na čijem se čelu nalazi vladar, od strane hrišćanskih naroda prihvaćena je upravo onako kako o njoj kazuje sveti Dionisije pseudo-Areopagit u svome delu „O nebeskoj jerarhiji”: „Cilj jerarhije jeste moguće upodobljenje Bogu i sjedinjenje sa Njim. Imajući Boga za nastavnika u svakom svetom delu, i postojano gledajući na Njegovu božansku krasotu, ona [jerarhija], po mogućnosti, sadrži u sebi odraz Njegov i svoje pričasnike čini božanstvenim podobijem, jasnim i čistim ogledalima koja u sebe primaju zrake svetlonačalnog i bogonačalnog

³³ M. Blagojević, *Srbija u doba Nemanjića*, str. 35, Beograd, 1989. godina.

³⁴ S. Marjanović - Dušanić, *Vladarska ideologija Nemanjića*, str. 60, SKZ, Beograd, 1997. godina.

svetla...”³⁵ Doživljavajući svetovnu vlast upravo na ovaj način, tj. kao suštinski elemenat Božijeg domostroja koji se odnosi ne samo na čoveka, nego i na svecelu Božiju tvorevinu („U početku Bog stvori nebo i zemlju, i ljude na njoj, i blagoslovi ih i dade im vlast nad čitavom tvorevini svojoj”), Stefan Nemanja sa punim pravom nastoji da za svoj narod na konkretan način pronađe mesto između tada dominantnih država kakve su Ugarska i Vizantija („Grčka”). Da ta njegova želja zapravo ima svoje istorijsko prejemstvo, on o tome jasno napominje kada govori o svojim pretcima („Time, po mnogoj i neizmernoj milosti i čovekoljublju Njegovom, darova našim pradedovima, i našim dedovima da vladaju ovom zemljom srpskom”). Ovaj detalj iz „Osnivačke povelje manastira Hilandara” veoma je važan kada je reč o srpskoj srednjovekovnoj vladarskoj ideologiji jer napominje činjenicu da su veliki župani, kao nosioci vlasti, istovremeno projavljivali svoje nastojanje da postanu samodršci. Nemanja tu svoju pretenziju projaljuje kroz sledeće faktore: prejemstvena vlast koju dobija od svojih predaka, legitimno izabranje i postavljenje na položaj velikog župana i, ono što Nemanja naročito naglašava u tekstu ove povelje: „I obnovih svoju dedovinu i dobro utvrdih Božijom pomoći i svojom mudročću darovanom mi od Boga;³⁶ i podigoh pogibšu svoju dedovinu i pridodah od [pri]morske zemlje Zetu sa gradovima; a od Arbanasa - Pilot; a od Grčke zemlje - Lab s Lipljanom, Glbočicu (Dubočicu) s Rekom, Zagrlatu, Levče, Belicu, Lepenicu, i [sa] Božijom pomoći i trudom svojim, sve to stekoh. Pospešenjem Božijim, mir i tihost zavlada u vladičans-

³⁵ Sveti Dionisije, pseudo-Areopagit, *O nebeskoj jerarhiji*, str. 14, Šibenik, 2005. godina.

³⁶ Interesantno je pitanje porekla Stefana Nemanje i u vezi sa njim, svakako da su važne napomene u vezi sa *dedovinom* koja se spominje u tekstu „Osnivačke povelje manastira Hilandara”. Nemanja se opisuje kao tvorac nove epohe i rodonačelnik dinastije Nemanjića, ali svakako da on ima preteke o kojima se, na žalost, prilično malo zna. Nemanja u tekstu ove povelje očevidno ne želi da prećutkuje postojanje svojih predaka, a takođe ni činjenicu da je on legitimni naslednik vlasti i teritorije svojih dedova. Ove zaista oskudne napomene svakako da nadopunjuje kazivanje Stefana Prvovenčanog koje je on izneo u „Životu Stefana Nemanje”, gde se naglašava sledeće: „Iako me tada nije bilo, niti pamtim šta je bilo o rođenju njegovu, ipak sam slušao da je bio veliki metež u onoj strani srpske zemlje, i Dioklitije, i Dalmacije, i Travunije, a da su roditelju njegova braća sa zavišću oduzeli zemlju, a on izide iz buna njihovih u mesto rođenja svojega, po imenu Dioklitija. I voljom Božijom i Prečiste Njegove Matere rodi i ovo sveto dete koje će Božijim promislom biti sakupilac propalih zemalja otačastva njegova” (*Život Stefana Nemanje od kralja Stefana Prvovenčanog*, str. 31, Beograd, 1924. godina). Kao prilog budućim istraživanjima porodice iz koje potiče Stefan Nemanja i odnosa koji su u njoj postojali, navešćemo imena nama poznatih ličnosti koje svakako spadaju u grupu njegovih predaka: Vukan, župan od 1083. do 1115. godine, dolazi na vlast u Raškoj uz pomoć kralja Bodina; Marko, Vukanov brat; Uroš I, sinovac Vukanov, veliki župan od 1115. do 1131. godine; Stefan Vukan, sinovac župana Vukana, spominje se zajedno sa Urošem I u jednom Vizantijskom dokumentu iz 1094. godine; Uroš II, sin Uroša I, veliki župan Raške u dva navrata, tj. od oko 1131. do 1132. godine i od 1133. do 1161. godine; Beloš, sin Uroša I, veliki župan raške od 1161. do 1162. godine; Desa, sin Uroša I, veliki župan od 1162. do 1165. godine.

tvu mome po svuda”, a to je teritorijalno proširenje i ekonomski prosperitet oblasti i naroda kojim vlada. U situaciji kada Srbija još uvek nije u potpunosti samostalna država i kada se sa velikom pažnjom prate doslovno sva dešavanja unutar neuporedivo snažnijih susednih država, svaki oblik političke pre nagljenosti naravno da je sa sobom mogao da donese nesagledive posledice. Nemanja se u jednom trenutku svoje vladavine zaista našao u nezavidnoj situaciji kada je, ponesen događajima iz 1171. godine, stao na stranu Ugara i Nemaca u borbi protiv Vizantije i kada je, našavši se potpuno sam sa neuporedivo jačim protivnikom, morao da pribegne za njega ni malo prijatnom moljenju za goli život. Kao vrsan diplomata ali i kao očevidno istinski verujući hrišćanin, Nemanja je uspeo da pred carem Manojlom I Komninom izdejs-tvuje svoj ostanak na mestu velikog župana Srba, čekajući sledeću prikladnu priliku za teritorijalno proširenje. Ta prilika se ukazala 1183. godine. U toku višegodišnjih sukoba sa Grcima, a na strani Ugarske i krstaša koji su pod komandom Fridriha I Barbarose krenuli u III krstaški pohod, on je zaista uspeo da proširi Srbiju i da uspostavi „mir i tihost u vladičanstvu mome”. Naime, mirom koji je 1190. godine zaključen posle bitke na Moravi, Vizantija je Srbiji, kao poraženoj strani, ipak priznala veći deo prethodno osvojenih oblasti, a samim tim i novouspostavljene državne granice. To je takođe i trenutak kada je srpska država sa Stefanom Nemanjom na čelu formalno i stvarno izvojevala političku samostalnost i kada je veliki župan realno gledajući postao suvereni vladar. Da su time njegove vladarske pretenzije bile zadovoljene, o tome jasno i nedvosmisleno govori Nemanjino priznavanje ugarskog vladara za kralja, kao i vizantijskog vladara za cara („Time, braćo, premilostivi Bog utvrdi Grke carevima, a Ugre kraljevima, i svaki jezik razdeli, i zakon dade, i običaje uspostavi”). Nemanja ovim prihvata političku realnost kao i ustrojeni hijerarhijski poredak po kome srpski veliki župan zauzima niže mesto od ugarskog kralja, a pogotovo niže mesto u poređenju sa vizantijskim carem. Za njega je ta politička realnost rezultat Božijeg promišljanja i kao takva, ona je nešto što on bezpogovorno prihvata.

Kada je reč o vladarskim insignijama koje su specifične za period o kome govorimo, tu svakako da je potrebno naročitu pažnju obratiti na vladarsko ime. Naime, Nemanja u tekstu „Osnivačke povelje manastira Hilandara” za sebe kaže i sledeće: „Postavi mene velikog župana, narečenoga u svetom Krštenju, Stefana Nemanju”. U našoj istoriografskoj literaturi neretko se susrećemo sa jednom greškom koja je, na određen način, projavitelj teskobnog obremenjenja istorijske nauke nasledem nedovoljne upućenosti istraživača u najosnovnije poznavanje pravoslavno-hrišćanskog učenja. Kao ilustraciju ove pomalo mučne situacije, navešćemo reči Miloša Blagojevića: „Tu se, u Ribnici (Podgorica, danas Titograd), rodio njegov najmlađi sin Stefan Nemanja, koji je tu i kršten po katoličkom obredu, jer u to doba onde nije bilo pravos-

lavnih sveštenika. Kad su prilike u Srbiji postale povoljnije, Zavidina porodica se vratila u Ras, gde je Nemanja kršten po pravoslavnom obredu u crkvi Svetog Petra i Pavla, koja i danas postoji³⁷. Identično kazuje i Vladimir Ćorović, jedan od velikana srpske istorijske nauke: „Kad je njegov otac uspeo da se vrati u Rašku „na stolno mesto”, posle poraza kralja Đorđa, Nemanja bi kršten ponovo³⁸. Pitanje dvostrukog krštenja Stefana Nemanje, iz perspektive pravoslavnog bogoslovlja, zaista je nepojmljivo na način na koji se predstavlja u određenom broju historiografskih naslova. Naime, ovde svakako da nije reč o ponovljenom obredu krštenja nego je, kako to i naglašava pravoslavno liturgičko i kanonsko predanje, reč o obredu miropomazanja kojim se u Pravoslavlje prihvataju one osobe koje su od strane drugih hrišćanskih crkvi krštene u ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Ovo je tema kojom se svakako treba pozabaviti jer naravno da ne priliči mehanički ponavljati jednu kanonsku zabludu, naročito u delima koja se bave istorijom srednjeg veka kao vremena u kome je Crkva i hrišćansko učenje imalo i te kako važnu ulogu u svakodnevnom životu.

Pitanje koje je za nas veoma bitno, kada je reč o vladarskoj ideologiji Nemanjića u samom početku njihove dominacije na političkoj pozornici tadašnje Srbije, svakako da jeste i upotreba imena Stefan. Nemanja za sebe kaže da je prilikom krštenja njemu dato ime Stefan Nemanja. Tu je potrebno naglasiti činjenicu da je njemu zapravo dato ime Nemanja, kao ime koje u celosti odgovara narodu iz koga proističe i u kome zapravo ne prepoznavamo inostrani uticaj ili želju udodvoravanja političkim oponentima. Ime Stefan, koje je gotovo uvek uz njegovo kršteno ime (Nemanja), zapravo je vladarsko ime i titula u državopravnoj tradiciji Nemanjića. U vezi sa tim, veoma je interesantna napomena Smilje Marjanović - Dušanić, koja kaže: „Izbor imena Stefan imao je svoje značenje na ravni političke teologije. Poznato je da se u svesti srednjovekovnog čoveka preplitao pojam insignije sa pojmom vlasti koju insignija simboliše i, nebeskom milošću, daje svom nosiocu³⁹. Naučna javnost je i dalje podeljena kada je reč o pitanju da li je tradicija upotrebe imena Stefan među Srbe prodrla preko Ugarske ili preko Vizantije, stvarajući tako nepotrebnu polarizaciju koja, kao takva, svakako da je kontraproduktivna. Ono na šta se, kao po pravilu, ne obraća dovoljna pažnja jeste činjenica samog značaja koji u životu i svesti srednjovekovnog čoveka ima ličnost svetog arhidakona i prvomučenika Stefana. Svakako da termin „kult svetog Stefana” govori u prilog tome da je od strane istraživača nedovoljno obraćena pažnja na ličnost ovog hrišćanskog svetitelja i ono čime je on zapravo i zas-

³⁷ M. Blagojević, *Srbija u doba Nemanjića*, str. 35.

³⁸ V. Ćorović, *Istorija Srba*, str. 132, Beograd, 1993. godina.

³⁹ S. Marjanović - Dušanić, *pom. delo*, str. 43.

lužio da se izgradi toliko molitveno poštovanje prema njemu. Izraz „kult” krajnje je grub i kao takav, svakako da ne projavljuje u celosti razloge molitvenog poštovanja koje srpski vladari, počev od Stefana Nemanje, imaju prema svetom arhiđakonu i prvomučeniku Stefanu.

Pre svega potrebno je naglasiti da se vladarsko ime Stefan, po svemu sudeći, sticalo od trenutka stupanja na mesto vladara, tj. prilikom obreda investiture. Vladar koji dobija ime Stefan i upotrebljava ga istovremeno sa svojim imenom koje je dobio prilikom obreda tajne Krštenja, projavljuje svoju svecelu spremnost da sleduje za onim što je činio sveti arhiđakon i prvomučenik Stefan. Kao najkonkretniji izvornik toga šta je ovaj svetitelj zapravo činio i na koji način je objavio svoju veru u Spasitelja, naravno da su „Dela apostolska”. U ovoj novozavetnoj knjizi, čiji je autor apostol i jevandelista Luka, govori se o tome da je Stefan jedan od sedmorice đakona koji su, od strane apostola, izabrani na ovu službu u jerusalimskoj crkvi.⁴⁰ Iako je sama sibilika imena *Stefan* izuzetno snažna imajući u vidu da se prevod ovog ličnog imena poklapa sa terminom *venac* ili kruna, te da kao takva nedvosmisleno projavljuje težnju nosioca ovog titularnog imena da se i na taj način javi kao legitimni vlastodržac, svakako da je potrebno naglasiti još jedan detalj vezan za ime Stefan. Naime, potrebno je obratiti pažnju i na funkciju koje se prihvata Stefan kao jedan od sedmorice prvih đakona u Crkvi. Služba đakona, prema napomenama iznetim u „Delima apostolskim”, zapravo je povezana za služenje ili, kako naglašava apostol i jevandelista Luka: „Onda Dvanaestorica, sazavši mnoštvo učenika, rekoše: Ne dolikuje nama da ostavivši reč Božiju služimo oko trpeza” (Dela ap. 6, 2). Ukoliko i ovaj segment uvrstimo u kazivanje o svetom Stefanu i njegovom uticaju na vladarsku ideologiju srednjovekovne Srbije, tada svakako dolazimo do zaključka da je vladar, koji je prilikom uzvođenja na mesto velikog župana ili kralja, u kasnijem periodu istorije, na sebe preuzimao i dužnost služenja koja se jasno i nedvosmisleno projavljuje i kroz samo vladarsko ime Stefan. Ukoliko se ovo prihvati kao relevantno, naravno da je mnogo jasnije molitveno poštovanje koje srpski vladari imaju prema svetom arhiđakonu i prvomučeniku Stefanu, smatrajući ga svojim molitvenim zastupnikom pred prestolom Gospodnjim. U vezi sa ovim svakako da su od važnosti stavovi koje je u svom delu „O nebeskoj jerarhiji” izneo sveti Dionisije, pseudo-Areopagit, kada naglašava: „I tako, onaj ko govori o jerarhiji, taj ukazuje na svete ustanove, na obraz božanstvene krasote; jer, savršenstvo svakoga ko pripada jerarhiji sastoji se u tome da stremi, koliko je moguće, ka bogopodražavanju i, što je važnije od svega [kako govori Pismo], da postane zajedničar sa Bogom [...] činovi jerarhije zahtevaju da jedni očišćavaju, a da se drugi očišćuju, da jedni prosećuju, a da se

⁴⁰ Pogl. Dela ap., 6, 1-7.

drugi prosvećuju, da jedni usavršavaju, a da se drugi usavršavaju i uz to, svaki, koliko je to njemu moguće, podražava Hristov primer...”.⁴¹ Naravno da je svecela posvećenost Bogu, kao i dominantan uticaj vere koja predstavlja značajan faktor u odnosu prema vlasti, među srpskim srednjovekovnim vlastodršcima i stvorila odnos prema pojedinim svetiteljima kao osobama koje se realno posmatraju i doživljavaju za nebeske zaštitnike Bogom ustanovljene vlasti i jerarhijskog poretka. Da se i sam Stefan Nemanja pridržava ovog i ovakvog „političkog programa”, govori nam i njegova odluka o dobrovoljnom povlačenju sa vlasti i njeno prenošenje na sina: „Kada se ovo okončalo sa mnom i ustrojenje dogodilo, ostavih na prestolu mome i u Hristodarovanom mi vladicianstvu, ljubljenoga mi sina Stefana, velikog župana i sevastokratora, zeta od Boga venčanoga kir Aleksija, cara Grčkog”.

Značajan činilac u vladarskoj ideologiji srpske srednjovekovne države svakako da je bio i učvršćivanje prijateljskih odnosa sa susedima. Jedan od načina u tom procesu bili su i brakovi. Upravo je ugovoreni brak između Nemanjinog sina Stefana i vizantijske princeze Evdokije, sinovice cara Isaka II Anđela i ćerke budućeg cara Aleksija III Anđela (1195-1203) zapravo početak čitavog niza bračnih saveza koji su, između ostalog, imali za cilj učvršćivanje međudržavnih odnosa. O tome se svakako veoma rado i sa određenom dozom ponosa govorilo i u tekstu povelja, pogotovo kada se za cilj ima ustrojenje jednog srpskog manastira na Svetoj Gori koja je, kao što znamo, bila pod direktnim patronatom Carigrada i tamošnje crkvene jerarhije. Upravo na taj način i treba da razumemo napomenu u tekstu „Osnivačke povelje manastira Hilandara” u kojoj se naglašava činjenica da je Stefan Nemanjić istovremeno i veliki župan ali i sevastokrator. On tu titulu dobija od svog tasta Aleksija III Anđela. Reč je o dostojanstvu koje se, u vizantijskom poretku vlasti, nalazi neposredno iza cara i despota. Stefan Nemanja to svakako da doživljava kao veliki lični uspeh, ali ono što je za samu Srbiju u tom trenutku bilo veoma bitno jeste činjenica da joj je ta okolnost u mnogome povećala ugled u tadašnjem hrišćanskom svetu. Sa druge strane, odstupanje sa vlasti i njeno prepuštanje srednjem sinu Stefanu, umesto starijem sinu Vukanu, svakako da je pokazatelj spremnosti da se, zbog viših državnih interesa, odstupi od naslednog prava po kome vlast pripada prvorodenom. Da je to na određeni način uticalo na unutrašnje raspoloženje Stefana Nemanje, o tome nam na indirektan način ukazuje njegova napomena o Isaku i Jakovu, i to je svakako tema koja zavređuje jednu posebnu studiju.

Kako je pitanje Nemanjine dobrovoljne abdikacije veoma interesantno kada je reč o razvoju vladarske ideologije kod Srba u vremenu srednjeg veka,

⁴¹ Sveti Dionisije, pseudo-Areopagit, *pom. delo*, str. 14-15.

u ovom završnom delu rada, pozabavićemo se nekim detaljima vezanim za ovaj događaj iz istorije srpske srednjovekovne države i njene vladarske ideologije. Poznata je činjenica da se Nemanja odriče vlasti na jednom od uobičajenih državno-crkvenih sabora na kome su se sabrale sve tadašnje vodeće ličnosti Srbije, kako one iz svetovnog, tako i one iz crkvenog života. Taj akt je pokazatelj činjenice o Nemanjinoj samovlasnosti i u donošenju jedne takve odluke. Ustoličenje novog velikog župana obavljeno je u crkvi Svetog Petra u Rasu, tokom evharistijskog sabranja kojim je načalstvovao raški episkop Kalinik.⁴² Bilo je to 1196. godine kada se u Vizantiji već dogodila promena na vladarskom prestolu,⁴³ i kada je Stefan Nemanjić svakako mogao da računa na podršku svoga tasta. Sam proces ustoličenja novog velikog župana imao je čitav niz elemenata koji su ukazivali na postojanje precizno razrađene vladarske ideologije, među kojima svakako da je potrebno naglasiti uvođenje u presto novog vladara, krunisanje (*venčavanje*) i blagosiljanje. Pitanje znamenja koje se u tom momentu stavlja na glavu Stefana Nemanjića kao budućeg velikog župana Srbije svakako da se nalazi u tesnoj vezi sa njegovim dostojanstvom sevastokratora ali i sa od ranije postojećim investiturnim znacima vladarskog dostojanstva u samoj Srbiji.⁴⁴ Isto tako interesantno je i pitanje titule *samodršca* sa kojom se od tog vremena sve češće susrećemo u sačuvanim pisanim izvorima. Samodržac se već tada, na samom kraju XII veka, u Srbiji jasno pojavljuje kao samostalni oblasni gospodar sa pretenzijama da država kojom gospodari stekne potpunu nezavisnost. Ali, prisvajajući sebi status samodršca, srpski vladari su neminovno dolazili u sukob ne samo sa praktičnom politikom Vizantije, nego i sa vizantijskim učenjem o hijerarhiji ovozemaljske vlasti. Stefan Nemanja je to svakako imao na umu i svakako da je izbor Stefana Nemanjića kao budućeg velikog župana Srbije i kao zeta vizantijskog vasilusa između ostalog imao za cilj da Srbiji, barem na kratko vreme, zaista obezbedi „mir i tihost” o kojima kazuje u „Osnivačkoj povelji manastira Hilandara”.

⁴² S. Ćirković, *Unutrašnje i spoljne krize u vreme Nemanjinih naslednika* u: *Istorija srpskog naroda*, I knjiga, str. 263, Beograd, 1994. godina.

⁴³ Aleksije III Anđeo na presto je došao 1195. godine.

⁴⁴ U vezi sa ovim interesantna je napomena Dimitrija Bogdanovića: „Zemaljski vladar jeste „Gospod” (gospodar), ali nije to od iskoni, nije oduvek, nego od vremena i u vremenu; on nije vladar svetlosti večitoj, već njegov sjaj, privremen i smrtnan, predstavlja tek odblesak večnog božanskog sjaja. U svakom slučaju, legitimna vlast je to samo kao dar Božiji. „Venac” vladara je „bogodarovan”, od Boga dat; vladara postavlja na presto Bog” (D. Bogdanović, *pom. delo*, str. 118).

Literatura:

1. Antoljak, Stjepan, *Pomoćne istorijske nauke*, Kraljevo, 1971. godina.
2. Blagojević, Miloš, *Srbija u doba Nemanjića*, Beograd, 1989. godina.
3. Bogdanović, Dimitrije, *Politička filosofija srednjovekovne Srbije - mogućnosti jednog istraživanja* u: *Studije iz srpske srednjovekovne književnosti*, SKZ, Beograd, 1997. godina.
4. Veselinović, Andrija, *Država srpskih despota*, Beograd, 2006. godina.
5. Dionisije, pseudo-Areopagit, *O nebeskoj jerarhiji*, Šibenik, 2005. godina.
6. Dušanić-Marjanović, Smilja, *Vladarska ideologija Nemanjića* u: SKZ, Beograd, 1997. godina.
7. Milutinović, Borislav, *Pomoćne istorijske nauke*, Niš, 2000. godina.
8. Stipišić, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1971. godina.
9. Ćirković, Sima, *Unutrašnje i spoljne krize u vreme Nemanjića* u: *Istorija srpskog naroda*, I, Beograd, 1994. godina.
10. Ćorović, Vladimir, *Istorija Srba*, Beograd, 1993. godina.

Summary: Introduction to the ruler's ideology significantly enables more complete picture of the life of medieval society in Serbia. Preserved written sources are the base for studies of this element of social relationships. Among the written sources especially relevant are Charters, specifically - their Arenga where, in accordance with the period of their origin, they give notes about social relations but also about the auctor's pretensions. A detailed introduction to the Charter and recognition elements of the monarch ideology, gives us the ability to recognize political moving direction of some rulers in medieval Serbia. In terms of „The Founding Charter of Hilandar Monastery”, it brings up the ideology of the ruler Stefan Nemanja and his son Stefan Nemanjić.